

Sultanın Musahibi: Bir Devlet Adamı, Entelektüel ve Hami Olarak Kuloğlu Mustafa Paşa

Metin Aydar*

Araştırma Makalesi

* Sorumlu Yazar, Dr. Öğr. Üyesi,
Erzurum Teknik Üniversitesi,
Erzurum/TÜRKİYE
metin.aydar@erzurum.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6311-7527

Geliş: 25 Ağustos 2024
Kabul: 13 Ocak 2025
Yayın: 10 May 2025

*This paper was checked for
plagiarism using iThenticate
during the preview process and
before publication.*

ÖZ

Bu makale, XVII. yüzyılda önemli bir Osmanlı devlet adamı olan ve hami kimliğiyle öne çıkan Kuloğlu Musahip Mustafa Paşa'nın hayatını, siyasi yükselişini ve edebî çevrelerle olan ilişkilerini inceleyerek, bir musahibin saray içindeki ve dışındaki etkileşimlerde nasıl bir rol oynadığını araştırmaktadır. Sultan IV. Mehmed'in yakın çevresinde yer alan Musahip Mustafa Paşa, yalnızca bürokratik faaliyetleriyle değil, aynı zamanda dönemin şair ve yazarlarına sunduğu destekle de dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, çalışmanın önemi, Kuloğlu Mustafa Paşa gibi bir musahibin çok yönlü etkileşimlerinin Osmanlı sarayındaki ve çevresindeki ilişkileri nasıl biçimlendirdiğini anlamakta yatmaktadır. Araştırma; arşiv belgeleri, kronikler ve edebî eserler gibi birincil kaynaklar ile ilgili literatür ve ikincil kaynaklara dayanmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmada, saray içinde nüfuzlu bir figür olarak Musahip Mustafa Paşa'nın siyasi, askerî ve idari faaliyetlerinin yanı sıra dönemin edebî üretiminde de etkili bir role sahip olduğu ve Osmanlı entelektüel hayatına dikkate değer katkılarda bulunduğu ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Musahip Mustafa Paşa, IV. Mehmed, Osmanlı Devleti, Hamilik

The Sultan's Musahip: Kuloğlu Mustafa Pasha as a Statesman, Intellectual and Patron

Research Article

*Corresponding Author,
Asist. Prof. Dr.,
Erzurum Technical University,
Erzurum/TÜRKİYE
metin.aydar@erzurum.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6311-7527

Received: 25 August 2024
Accepted: 13 January 2025
Published: 10 May 2025

*Bu çalışma ön inceleme sürecinde
ve yayımlanmadan önce
iThenticate ile taranmıştır.*

Copyright

This work is licensed under
Creative Commons Attribution
4.0 (CC BY-NC 4.0)
International License

ABSTRACT

This article examines the life, political rise, and literary relations of Kuloğlu Musahip Mustafa Pasha, a prominent Ottoman statesman and patron in the XVIIth century and explores the role of a musahip in interactions within and outside the court. A member of Sultan Mehmed IV's inner circle, Musahip Mustafa Pasha was notable not only for his bureaucratic activities but also for his support to the poets and writers of the period. In this context, the importance of this study lies in understanding how the multifaceted interactions of a musahip such as Kuloğlu Mustafa Pasha shaped relations in and around the Ottoman court. The research is based on primary sources such as archival documents, chronicles, and literary works, as well as relevant literature and secondary sources. As a result, this study reveals that Musahip Mustafa Pasha, as an influential figure within the court, had an influential role in the period's literary production in addition to his political, military, and administrative activities and made notable contributions to Ottoman intellectual life.

Keywords: Musahip Mustafa Pasha, Mehmed IV, Ottoman State, Patronage

Funding: The author has reported that this study received no financial support.

Conflicts of interest: The author declares that there are no potential conflicts of interest.

Peer Review: External, double-blind

Finansman: Herhangi fon veya maddi destek kullanılmamıştır.

Çıkar Çatışması: Herhangi bir çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Bağımsız, çift-kör hakemlik.

Atıf - Cite: Aydar, Metin. Sultanın Musahibi: Bir Devlet Adamı, Entelektüel ve Hami Olarak Kuloğlu Mustafa Paşa. *History Studies* 17, no. 2 (2025): 391-412.

Giriş

İnsanların hayat hikâyelerini konu alan biyografiler, bireylerin yaşadıkları döneme, topluma ve tarihsel olaylara ışık tutmaktadır. Biyografi yazımı, tarihin yeniden inşasına ve geçmişin anlaşılmasına yardımcı olurken bireylerin yaşamlarının, düşüncelerinin ve eylemlerinin de detaylandırılarak tarihsel bağlamda daha geniş bir bakış açısıyla anlaşılmasını sağlamaktadır. Ayrıca biyografi, tarihsel olayların sadece kişisel yansımalarını değil, aynı zamanda bu olayların geniş tarihsel ve mekânsal çerçevede nasıl şekillendiğini ve bu bağlamdan neden koparılmaması gerektiğini göstermektedir¹.

Tarihsel biyografiler, geçmişin önemli figürlerini ve onların yaşadıkları dönemi anlamak için farklı bakış açıları sunan bir türdür. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, bu biyografik eserler genellikle toplumda belirgin bir iz bırakan meşhur kimseleri konu edinirler². Bu durum, tarihin geniş yelpazesinde yer alan ancak yeterince tanınmayan, özellikle de üst düzey bürokraside önemli roller üstlenmiş kişilerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, musahipler gibi özel ve genellikle arka planda kalan figürlerin rolü ve etkisi de genellikle saray içi ilişkiler üzerinden değerlendirildiği için biyografik çalışmalar içerisinde ihmal edilen gruplardan biridir.

Musahipler, padişaha hem yakın dost hem de danışman olarak hizmet eden kimseleri ifade etmektedir.³ Osmanlı padişahlarının etrafında bulunan bu kimseler, önemli devlet ricalinin de yakın çevresinde bulunabilen ve özel ilişkiler kurabilen kişilerdir. Osmanlı saray teşkilatının mühim bir parçası olan musahiplik üzerine bazı kıymetli çalışmalar mevcut olsa da doğrudan musahip biyografilerini merkeze alanların sınırlı olduğu görülmektedir⁴. Dolayısıyla musahiplerin özellikle padişah nezdindeki etkisi ve rolleri dikkate alındığında, onların biyografilerine ve etki alanlarına odaklanan çalışmaların eksikliği, Osmanlı tarihi açısından kayda değer bir boşluk oluşturmaktadır. Bu durum, musahiplerin Osmanlı bürokrasisindeki yerlerinin ve önemlerinin anlaşılmasını sınırlı kılmaktadır. Oysaki musahipler, padişahların kararlarını şekillendiren, sarayda ve devlet işlerinde önemli rol oynayan kişilerdir. Hatta bu kimselerin faaliyetlerinin yer yer eleştirilere de maruz kaldığı görülmektedir. Örneğin Hezarfen Hüseyin Efendi, musahiplerin Osmanlı yönetimindeki rollerine eleştirel bir bakış açısı sunmakta ve bu kişilerin, padişahların karar alma süreçlerinde nasıl önemli bir konuma geldiğini ortaya koymaktadır⁵.

Bu araştırmaya konu olan Musahip Mustafa Paşa, Osmanlı sarayında önemli görevler üstlenen ve Sultan IV. Mehmed (1642-1693)'e yakınlığı ile bilinen bir musahiptir. Onun yaşam

¹ Robert I. Rotberg, "Biography and Historiography: Mutual Evidentiary and Interdisciplinary Considerations" *The Journal of Interdisciplinary History* 40, no. 3 (2010): 306.

² Barbara Caine, *Biyografi ve Tarih*. çev. Müge Sözen (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019) 4.

³ Mehmet İpşirli, "Musâhib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006) 31:230. Musahiplik kurumunun tarihçesi için ayrıca bk. Tuba Işınsoy Durmuş, *Şair ve Sultan, Osmanlı'da Edebî Himaye*. (İstanbul: Muhit Kitap, 2021) 27.

⁴ Osmanlı'da musahiplik ve etki alanları üzerine yapılmış bazı çalışmalar şunlardır: Tuba Işınsoy Durmuş, "Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedim / Musâhipler" *Milli Folklor Dergisi* 15, no. 114 (2017): 16-27; Talip Mert, "Musahip Mehmed Said Efendi", *Kültürü, Sanatıyla VI. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (10-12 Mayıs 2022)* içinde, (İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003) 331-335. Ayrıca, Osmanlı sarayında cüce ile dilsizlerin musahiplik bağlamındaki rollerini hem sembolik hem de pratik boyutlarıyla ele alan ve saraydaki rollerini inceleyen bir çalışma için bk. Ayşe Ezgi Dikici, "Imperfect Bodies, Perfect Companions Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in The Sixteenth and Seventeenth Centuries" (yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2006).

⁵ Halil İnalçık, *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015) 156.

öyküsü, sadece bireysel bir kariyerin ötesinde dönemin siyasetini, bürokratik yapısını ve entelektüel atmosferini de gözler önüne sermektedir. Paşanın biyografisi üzerine yapılan çalışmalarda, dönemin siyasi ve sosyal koşulları ile kişisel ilişkilerinin göz ardı edilmesi, onun hayatını bütüncül bir şekilde ele almayı zorlaştırmaktadır. Bu durum, paşanın Osmanlı bürokrasisindeki yeri, siyasete olan etkisi, entelektüel bağlantıları ve kişisel yaşamı gibi önemli unsurların yeterince anlaşılmasını sınırlamaktadır. Sicill-i Osmânî yazarı Mehmed Süreyya, musahibin hayatını genel hatlarıyla belirten bir biyografisini yazmıştır⁶. Yılmaz Öztuna'nın *Türk Ansiklopedisi* için hazırladığı başlıklardan birisi, paşanın hayatını konu almakta ise de oldukça sınırlı muhtevaya sahiptir⁷. Musahip Mustafa Paşa'nın Konya'daki vakfı üzerine ele alınan bir çalışmada, kısa bir biyografisiyle birlikte onun toplumsal ve ekonomik katkılarına dair bir inceleme gerçekleştirilmiştir⁸. Bunların yanında hamiliğiyle öne çıkan paşanın hamimahmi ilişkilerini inceleyen bir çalışmada⁹, Nâbî'nin eserleri ışığında şairin paşaya yönelik düşünceleri ve övgülerinin detaylandırıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu çalışmanın literatüre yapacağı katkılar iki başlık altında toplanabilir: Birincisi, Musahip Mustafa Paşa'nın kapsamlı bir biyografisini kaleme alarak onun hayatını, etkisini ve dönemine katkılarını daha ayrıntılı bir bakışla sunmaktadır. İkincisi, Musahip Mustafa Paşa örneği üzerinden, Osmanlı Devleti'nde bir musahibin sadece padişahın yakın arkadaşı değil; aynı zamanda bürokrasinin önemli bir parçası ve entelektüel bir imaja sahip çok yönlü devlet adamı olduğunu göstermektedir.

1. Bir Biyografi İnşası: Musahip Mustafa Paşa'nın Erken Dönem Hayatı

Tarihsel kaynaklarda Musahip Mustafa Paşa'nın doğum tarihine dair kesin bir kayıt yoktur. Bu dönemde özellikle devletin üst kademelerinde yer alan kişilerin doğum tarihleri, genellikle resmi kayıtlara veya kroniklere detaylı bir şekilde geçirilmemiştir. Ayrıca dönemin tarihçileri ve biyografi yazarları, çoğunlukla hükümdarların ve büyük devlet adamlarının hayatlarına odaklanmış, daha az bilinen fakat önemli roller üstlenen kişilere yeterince ilgi göstermemişlerdir. Musahip Mustafa Paşa gibi sarayda önemli görevlerde bulunan bir devlet adamının doğum tarihinin tam olarak bilinmemesi de muhtemelen bu durumdan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan mevcut verilerden hareketle paşanın doğum tarihi için bir çıkarımda bulunmak mümkündür. Silahdâr'ın kaydına göre paşanın ölüm tarihi, 29 Eylül 1686 ile 8 Ekim 1686 tarihleri arasındadır. Ayrıca o, paşanın ölüm tarihini aktarırken yaşının kırkı biraz geçmiş olduğunu belirtmektedir¹⁰. Bu kayıtlar dikkate alındığında paşanın doğum tarihi, yaklaşık olarak 1646 yılına denk gelmektedir. Venedik elçisi Giambattista Donado, paşanın doğum tarihi hakkında bilgi vermemekle birlikte yaşının sultanın yaşına yakın olduğunu kaydetmektedir¹¹.

⁶ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî* 6. haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996) 4:1203.

⁷ Yılmaz Öztuna, "Mustafa Paşa (Dâmâd Musâhib), (1640?-1686)", *Türk Ansiklopedisi* (Ankara: MEB Yayınları, 1976) 24:499.

⁸ Sami Ağaoğlu, "Musahip Mustafa Paşa Vakfı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15, (2004): 377-399.

⁹ Özlem Ercan'ın yakın dönemde hazırlamış olduğu araştırmasında, Musahip Mustafa Paşa'nın biyografisine dair bir bölüm ayrılmıştır. Bu bölümde, paşanın yaşamının ana hatlarıyla anlatılmasının yanı sıra, yaşadığı dönemdeki siyasi ve askerî kariyeri ile hizmetlerine dair bilgiler sunulmaktadır. Bk. Özlem Ercan, "Bir Hami, Bir Şair: Nâbî'nin Musahip Mustafa Paşa'ya Yazdığı Şiirleri", *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 13, (2023): 568-584.

¹⁰ Nazire Karaçay Türkal, "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106 / 1654-7 Şubat 1695)" (doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2012) 1055.

¹¹ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneti nel secolo decimosettimo*, Turchia, (Venice, 1871) II:314.

Musahip Mustafa Paşa'nın doğum yeriyle ilgili kaynakların bir bölümü onun Bolulu olduğunu ifade ederken, bazıları doğrudan Safranbolu doğumlu olduğunu belirtmektedir¹². Ailesine dair kaynaklarda geçen bilgiler ise sınırlıdır. Arşiv kaynakları ile çağdaş kronikler, babasının Kuloğlu Süleyman olduğu konusunda ittifak hâlinindedir¹³. Anonim bir tarihe göre babası Kuloğlu Süleyman Sultan IV. Murad (sal. 1623-1640)'ın saz şairliğini yapmıştır¹⁴. Donado, babasının Edirne'de küçük bir berber olduğunu nakletse de Osmanlı kaynaklarında böyle bir bilgiye rastlanmaz¹⁵. Öte yandan babası hakkındaki sınırlı bilgilere karşılık annesinin kimliği hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Paşanın Osmanlı sarayında göreve başlaması kariyerinin en önemli adımlarının başında gelmektedir. Babası Kuloğlu Süleyman'ın ölmesinin ardından Darüssaade Ağası Solak Mehmed Ağa tarafından Enderun'da Hazine Odası'na alınmış ve buradaki çıraklık döneminde terbiye edilmiştir¹⁶. Çağdaş kaynaklar Musahip Mustafa Paşa'nın Solak Mehmed Ağa tarafından nasıl keşfedildiğine dair herhangi bir malumata yer vermezler. Bununla birlikte Darüssaade Ağası'nın babasıyla olan muhtemel yakınlıklarının onun kariyerinin önünü açtığı söylenebilir. Musahip Mustafa Paşa'nın Hazine Odası'nda geçirdiği süreçten sonraki yükselişi Hasoda'ya alınmasıyla sürmüştür. Musahip Hasan Ağa, Sultan IV. Mehmed'in lütfuyla vezirliğe kadar yükselmiş ancak hoşnutsuz davranışları nedeniyle kapıcıbaşı göreviyle haremde çıkarılmış; yerine 3 Ağustos 1663'te Mustafa Ağa getirilmiştir¹⁷. Silahdâr'a göre Leh Hasan Paşa'nın yerine Hasoda'ya alınmasında dilsiz Mustafa Ağa'nın rolü vardır¹⁸. Râşid Mehmed Efendi ve Şehrîzâde Mehmed Saîd, Mustafa Ağa'nın Hasoda'ya alınması ile musahip olmasını aynı tarihte gerçekleşmiş gibi kaydetmektedir¹⁹. Oysa Mustafa Ağa, Hasoda'ya alındıktan iki gün sonra yani 5 Ağustos 1663'te sultan musahibi olarak tayin edilmiştir²⁰.

¹² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli* 4. haz. Ramazan Ekinci (İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2018) 2:1722; Müstakîmzâde Süleymân Sadeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*. (İstanbul: Devlet Matbaası, 1928) 547; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1054; Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr*. (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 2548) 339a; Ramazan Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi, H. 1058-1106 / M. 1648-1694, (Metin ve Değerlendirme)" (yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019) 127. Paşanın Bulak köyünde doğduğuna dair bir tespit için ayrıca bk. Oya Şenyurt, "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Safranbolu Bulak Köyü'nün Sosyal Dokusu ve Gündelik Yaşamına İlişkin Bir Analiz", *Sosyologca* 10, no. 20 (2020): 293, dipnot 64.

¹³ "... bundan akdem vedâ'-ı 'âlem-i fânî iden merhûm Musâhib Mustafâ Paşa ibn Süleymân'ın" Bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D.BŞM.MHF.) no. 7/21; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1054; Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 339; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4:1203. Ağaoğlu'nun dikkat çektiği üzere, paşanın Konya'daki vakfının mütevellisi Şeyh Ahmed Efendi'nin onun babası olabileceğine dair değerlendirmeler gerçeği yansıtmamaktadır. Bk. Ağaoğlu, "Musahip Mustafa Paşa Vakfı", 379.

¹⁴ Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi", 127.

¹⁵ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato*, 314.

¹⁶ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1054-1055; Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 339.

¹⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*. haz. Fahri Ç. Derin (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008) 159; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1722; Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi", 127. Silahdâr, Darüssaade Ağası Solak Mehmed Ağa'nın Musahip Leh Hasan Ağa'yı kıskanarak onu saraydan uzaklaştırmak istediğini, padişahın bu durumu fark etmesiyle, darüssaade ağasını görevden alıp Mısır'a sürgüne gönderdiğini aktarmaktadır. Bk. Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 287.

¹⁸ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1055.

¹⁹ Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli* 3. haz. Abdülkadir Özcan vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013) 1:24. Şehrîzâde'nin belirtmiş olduğu tarihin (Zilka'de 1073 / Haziran-Temmuz 1663) hatalı olduğu görülmektedir. Bk. Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 339.

²⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 159; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1722. Mehmed Süreyya, paşanın musahip olmadan önce sultanın sarıklılığını yaptığını kaydetmektedir. Bk. Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4:1203.

Musahipler, genel olarak Osmanlı sarayında sultana en yakın konumda bulunan kişilerden olurlardı, dolayısıyla sultanla hem resmî hem de kişisel düzeyde güçlü bir bağ kurmaktaydılar. Musahip Mustafa Paşa'nın da sultanın yanından neredeyse hiç ayrılmadığı, kendisine gösterilen itibar ve güven sayesinde saray içerisinde ayrıcalıklı bir konuma sahip olduğu, sultanın günlük yaşamında ve karar alma süreçlerinde önemli bir rol oynadığı belirtilmektedir²¹. İngiliz tarihçi ve diplomat Rycout, eserinde Sultan IV. Mehmed ile musahibi arasındaki ilişkinin boyutlarını ve saray içindeki sosyal ilişkilerini ortaya koymaktadır. Anlattığına göre sultan baş musahibi yaptığı Mustafa Paşa'ya büyük bir sevgi ve bağlılık duymaktaydı. Öyle ki, onunla birlikte olmadığı zamanlarda neşesi kaybolurdu. Ayrıca sultan, musahibinin kendisi gibi giyinmesini sağlamış, gezilerde yanında bulundurmış ve saraydaki herkesin kendisine olduğu gibi musahibine de aynı saygıyı göstermesini istemiştir²².

2. Musahiplik ve Ötesi: Siyasi, Askerî ve İdari Faaliyetleri

Musahip Mustafa Paşa, musahiplik makamına yükselmekle Osmanlı devlet yönetiminde önemli bir figür hâline gelmiştir. Bu yükseliş, onun yalnızca sultanın yakınındaki güvenilir bir musahip olmayacağını, aynı zamanda devletin siyasi, askerî ve idari işleyişinde de etkin bir rol oynayacağını bir işarettir. Musahip Mustafa Paşa'nın devlet yönetimindeki etkinliği, askerî seferlere katılımının yanı sıra, siyasi ve idari faaliyetlerdeki rolüyle de kendini göstermiştir.

Osmanlı tarih yazımında Musahip Mustafa Paşa'nın, dönemin önemli figürlerinden biri olarak görünmesini sağlayan pek çok faktör vardır. Bunlardan biri Osmanlı ordusunun çıktığı seferlere bizzat katılması veya bu seferler sırasında gösterdiği hizmetlerdir. Musahip Mustafa Paşa'nın, Uyvar Seferi (1663)'nden muzaffer dönen Fâzıl Ahmed Paşa'ya sultanın hediyelerini teslim etme sürecinde gösterdiği ihtiram ve protokol gereği yapılan merasimler, iki devlet adamı arasındaki ilişkinin ve iş birliğinin açık bir göstergesidir²³.

Sultan IV. Mehmed'in nezdinde gittikçe değer kazanan paşa, 31 Temmuz 1666'da musahiplik görevinin yanında ikinci vezirlik makamıyla taltif edilmiştir²⁴. Sultanın bu seçimi, bir anlamda Köprülü ailesinin etkisini dengelemek amacıyla yakın çevresinden kişileri önemli görevlere getirme çabasını göstermektedir. Bu sayede sultan, iktidar yapısındaki dengeyi koruyarak, Köprülü ailesinin siyasi gücünü nispeten sınırlandırmayı ve kendi otoritesini pekiştirmeyi amaçlamıştır²⁵.

Sultanın musahibine duyduğu güven, yalnızca saray içindeki dengeyi koruma çabalarıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda önemli anlarda yanında tutmuştur. Örneğin Girit Seferi'nin uzaması ve henüz zaferle sonuçlanmaması üzerine, sultan sefere bizzat katılacağını devlet ricaline bildirmiş ve bu niyetle Yenişehir'e doğru gitmeye karar vermiştir. Bu süreçte Musahip Mustafa Paşa da bizzat sultanın yanında bulunarak destek vermiştir²⁶. Bu arada, sefer vakti yaklaştığından dolayı Valide Sultan ve Haseki Sultan 11 Haziran 1668 günü İstanbul'a doğru

²¹ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1055.

²² Paul Ricaut, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. trc. Halil İnalçık-Nihan Özyıldırım (Ankara: TTK Yayınları, 2012) 54.

²³ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 196-197.

²⁴ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 243; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, 1:82. Şehrîzâde, ikinci vezirliğin veriliş tarihini hatalı bir şekilde Muharrem 1087 (Mart / Nisan 1676) olarak kaydetmiştir. Bk. Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 339b.

²⁵ Sultan IV. Mehmed'in Köprülü ailesine mensup vezirlerle güç dengesi oluşturduğuna ve iktidar ilişkilerinde denge politikası izlediğine dair görüş için bk. Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2021) 154.

²⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 282-283.

yola çıkmışlardır. Sultan, onların muhafazası için en yakın adamı ve ikinci veziri olan Musahip Mustafa Paşa'yı bu yolculukta onlara refakat etmeleri için görevlendirmiştir. O da bu vazifeyi yerine getirdikten sonra İstanbul'dan ayrılarak 9 Temmuz 1668'de sultanın yanına dönmüştür²⁷. Yenişehir'e giderken hastalanan paşa, sultandan izin alarak 19 Eylül 1668'de Siroz'da kalmış, sağlığına kavuştuktan sonra 12 Ekim 1668'de sultanın yanına dönmüş ve sıcak bir şekilde karşılanmıştır²⁸. Öte yandan Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa, Girit'in fethinin yakın olduğunu sultana anlatması için Musahip Mustafa Paşa'dan da destek istemiştir²⁹. Bu gelişme, paşanın hem sultan hem de devlet erkânı nezdinde önemli bir itibara sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Girit Seferi'nden sonra Musahip Mustafa Paşa'nın askerî kariyerinde yaşadığı diğer önemli bir gelişme, 1672 yılında Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'nın idaresinde gerçekleştirilen Kamanice Seferi'ne katılması olmuştur. Bu seferde, Anadolu Beylerbeyi Ali Paşa'nın eyalet askeri ile Zağarcıbaşı Pâyzen Hasan Ağa'nın idaresindeki birlikleri yöneten Musahip Mustafa Paşa ordunun sağ kanadının komutasını üstlenmiş ve kuşatmanın kritik aşamalarında doğrudan rol almıştır³⁰. Seferin askerî başarıları ve kritik anları hakkında bilgi veren tanıklar, Musahip Mustafa Paşa'nın rolüne dair önemli ayrıntılar sunmaktadır. Örneğin Hacı Ali Efendi, Musahip Mustafa Paşa kolunun düşman kuvvetlerine büyük bir zarar verdiğini ve yaptıkları saldırının daha önce yaşamadıkları derecede büyük bir yıkım olduğunu vurgulamaktadır³¹. Paşanın önemli yararlılıklar gösterdiği kuşatma 27 Ağustos 1672'de zaferle sonuçlanmış, Kamanice fethedilmiştir³². Osmanlılarda fethin ardından büyük kiliselerin camiye dönüştürülmesi, yeni fethedilen topraklarda İslam kültürünün yaygınlaştırılması adına önemli bir adım olarak görülmüştür. Bu doğrultuda, Musahip Mustafa Paşa kiliselerden birisini camiye dönüştürmek ve ibadethane hâline getirmek için sultandan izin istemiş ve bu isteği kabul edilmiştir³³.

Seferden sonra bir palankanın fethedilmesiyle görevlendirilen Musahip Mustafa Paşa, 22 Eylül 1672 günü vazifesini başarıyla tamamlamış, çok sayıda esir ve hayvan ele geçirmiştir³⁴. Ardından yine sultanın emri üzerine 12 Ekim 1672'de henüz itaat etmeyen yerlerden birisi olan Zolotnik'i emrindeki birliklerle kuşatma altına almış ve ertesi gün teslim olmasını sağlamıştır³⁵. Kamanice'nin fethinden sonra imzalanan Bucas Antlaşması (1672)'na rağmen, Lehistan yönetiminin sulha aykırı davranarak bazı Osmanlı kalelerini ele geçirmesi ve gerginliği yeniden tırmandırması üzerine devlet erkânı 1673'te yeniden sefere çıkma kararı almıştır³⁶. Seferdeki faaliyetlerine devam eden paşa, Osmanlı ordusuyla birlikte 20 Eylül 1673

²⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 292, 296; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, 1:94.

²⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 302-303, 305-306; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, 1:97.

²⁹ Mühürdar Hasan Ağa, *Cevâhirü't-tevârih*. haz. Ebubekir Sıddık Yücel (Sivas: Asitan Yayıncılık, 2013) 351; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 513-515.

³⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 380-381; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 615.

³¹ Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamanice*. haz. Ayşe Hande Can (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007) 68.

³² Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 383-384; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 625, 1055.

³³ Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamanice*, 86; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 387; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, 1:165.

³⁴ Hacı Ali Efendi, *Târih-i Kamanice*, 93-94; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 632.

³⁵ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 394-395; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 636-637.

³⁶ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 408-409; Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 648; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid*, 1:172. Galland, 24 Ağustos 1673 tarihli kaydında, Musahip Mustafa Paşa'nın Edirne'de hastalıktan dolayı vefat ettiğini ve İstanbul'da bulunan evininin mühürlendiğini kaydetse de bu bilgi gerçekten uzaktır. Bk. Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673) I-II*. yay. haz. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik (Ankara: TTK Yayınları, 1987) II:102.

günü İsakçı'ya ulaşmıştır³⁷. Sultan IV. Mehmed, Sadrazam Fâzıl Ahmed Paşa'yı Hotin üzerine serdar tayin ederken, 21 Kasım 1673 günü Musahip Mustafa Paşa'yı bu kez yanında tutarak rikâb-ı hümayûn kaymakamı yapmış ve birlikte Babadağı'nda beklemeye karar vermiştir³⁸. Paşayla birlikte Babadağı'na gelen sultan, sadrazamın bu mevsimde yapılacak bir harekâtın sadece geçici bir rahatlama sağlayacağı yönündeki önerileri doğrultusunda seferi ertesi bahara ertelemiştir³⁹.

Hotin dönüşünde musahibini yanından ayırmayan sultan çıktığı gezilerde ve av faaliyetlerinde sürekli onunla birlikte olmuştur⁴⁰. Nâbî'nin ifadelerinden paşanın okçulukta yetenekli olduğu anlaşılmaktadır⁴¹. Bununla birlikte, kaymakam olması münasebetiyle, Musahip Mustafa Paşa'nın ülke meselelerinde idari işleri ele aldığı, yeri geldiğinde diplomatik görüşmeleri bizzat kendisinin gerçekleştirdiği görülmektedir⁴². Şehrîzâde, Sultan IV. Mehmed'in Musahip Mustafa Paşa'ya hizmetlerinden dolayı büyük bir ilgi ve lütuf gösterdiğini gerek seferde gerekse günlük yaşamda yanından hiç ayırmadığını ve her hafta hediyeler vererek musahibini onurlandığını belirtmektedir⁴³. Bu ilişki, Osmanlı siyasetinde kişisel bağların ve güvenin önemini, aynı zamanda paşanın bürokrasideki etkisini göstermektedir.

Sultan IV. Mehmed ile Musahip Mustafa Paşa arasındaki sadakate dayalı yakın ilişki dönemin sosyal ve siyasi yapısını etkileyen gelişmelere yol açmıştır. Paşanın yanındaki varlığından ve faaliyetlerinden son derece memnun kalan sultan, 1675 yılında kızı Hatice Sultan'ı musahibiyle evlendirerek paşayla akrabalık bağı kurmuştur⁴⁴. Sultan ile kurulan bu akrabalık bağı, paşaya hem sarayda hem de devlet yönetiminde büyük bir itibar sağlamıştır. Nitekim Osmanlı'da devlet adamlarının saraya damat olması, onların hem politik hem de sosyal statülerini önemli ölçüde artıran bir olaydı. Bu durum, paşanın kariyerinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Mustafa Paşa, Hatice Sultan'la evliliğiyle birlikte sarayda düzenlenen etkinliklerde ve törenlerde daha görünür hâle gelmiş, sosyal çevresini genişletmiş ve saray hayatının ayrılmaz bir parçası olmuştur⁴⁵.

³⁷ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 411.

³⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 414-415; Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, 1:175.

³⁹ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 417.

⁴⁰ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 420.

⁴¹ Ali Fuat Bilkan, *Nabi Divanı* 1-2. (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011) 1:212-213. Ayrıca bk. İsmail Yakıt, "Şair Nâbî'nin Tarih Düşürme Sanatındaki Yeri", *Şair Nâbî Sempozyumu (13-15 Kasım 2009)*, ed. Ali Baykal (Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2009) 113.

⁴² Musahip Mustafa Paşa, 1674 yılı Şubat ayında sultan ile görüşmek isteyen Özbek elçi heyetini namesiz oldukları gerekçesiyle geri çevirmiştir. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 420-422.

⁴³ Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 339b.

⁴⁴ Paşanın evliliği ve bu süreçte gerçekleştirilen şenlikler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 443-446.

⁴⁵ 1675 Edirne Şenlikleri kapsamında gerçekleştirilen şehzade sünnetlerinin yanı sıra bu evlilik üzerine malumat içeren önemli yerli ve yabancı kayıtlar mevcuttur. Bunlardan başlıcaları şunlardır: Agâh Sırrı Levend, *Nâbî'nin Sûrnâmesi, Vakâyi-i Hitân-ı Şehzâdegân-ı Hazret-i Sultân Muhammed-i Gâzî Li-Nâbî Efendi*. (İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1944); Aslı Göksel, "The 'Surname' of Abdi as a Sample of Old Turkish Prose" (yüksek lisans tezi, Boğaziçi University, 1983); John Covell, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Saray Merasimler Gündelik Hayat*. çev. Nurten Özmelek (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017) 154-165; Thomas Coke, *A True Narrative of the Great Solemnity of the Circumcision of Mustapha Prince of Turkie Eldest Son of Sultan Mahomet Present Emperour of the Turks... together with and Account of the Marriage of His Daughter to His Great Favourite Mussaib at Adrianople, As It Was Sent in a Letter to Person of Honor, Printed by James Cottrell for William Crook, at the Green Dragon without Temple-bar*. (London 1676). Ayrıca sünnet ve düğün şenliği üzerine gerçekleştirilmiş kapsamlı bir çalışma için bk. Özdemir Nutku, *IV. Mehmed'in Edirne Şenliği* (1675). (Ankara: TTK Yayınları, 1987) 62-64.

3. Saraydan Sürgüne: Musahip Mustafa Paşa'nın Son Yılları ve Vefatı

Saray içindeki güç dinamikleri ve kişisel tercihler, Osmanlı bürokrasisinde önemli değişimlere yol açmıştır. Musahip Mustafa Paşa'nın son yıllarını ve saraydan uzaklaştırılması sürecini anlamak için bu dönemdeki siyasi ve hiyerarşik gelişmeleri ele almak gerekmektedir. Fâzıl Ahmed Paşa'nın 1676 yılı sonlarındaki ani ölümü, yeni sadrazamın kim olacağı konusunda önemli bir beklentiyi beraberinde getirmiştir. Bu dönemde ikinci vezir olarak görev yapan Musahip Mustafa Paşa'nın, hiyerarşik olarak sadrazamlığa atanması muhtemeldi, ancak Köprülü yönetiminden son derece memnun kalan Sultan IV. Mehmed, sadrazam olarak üçüncü vezir olan ve Köprülü ailesinin himayesinde yetişen Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'yı atamıştır.

Sadarete yapılan atamalar, yalnızca devletin yönetim politikasını değil, aynı zamanda saray içi güç dengelerini de yansıtmaktadır. Musahip Mustafa Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olmasından itibaren musahiplik görevinin yanında ikinci vezirlik görevine de devam etmiştir. İki devlet adamı arasında siyasi çekişme olduğuna dair çeşitli rivayetler mevcuttur. De La Croix, Musahip Mustafa Paşa'nın Çehrin Seferi (1678) sırasında rikâb-ı hümayûn kaymakamlığına gelmek istediğini, ancak Kara Mustafa Paşa'nın bunu engelleyip Kara İbrahim Paşa'yı tercih ettiğini belirterek, musahibe mesafeli olduğunu ima etmektedir⁴⁶. Benzer şekilde Donado da Kara Mustafa Paşa'nın musahibi kışkırdığına dikkat çekmektedir⁴⁷. Buna karşılık Abdi Paşa ve şair Nâbî ise iki paşa arasındaki samimi dostluğa vurgu yapmaktadırlar. Abdi Paşa, Kara Mustafa Paşa'nın sadrazam olmadan önce Musahip Mustafa Paşa'yla dostane ilişkisi olduğunu ve bunun sultan tarafından takdir edildiğini⁴⁸, Nâbî ise ikili arasındaki dostluğun samimi ve sıkı olduğunu, sık sık bir araya geldiklerini ve birbirlerine çok yakın olduklarını ifade etmektedir⁴⁹.

1683'te Viyana önlerinde bozguna uğrayan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareten azledilmesi, musahibin kariyerinde sadece bir dönüm noktası değil, aynı zamanda saraydan uzaklaştırılmasıyla başlayan yeni bir sürecin habercisi olmuştur⁵⁰. Çağdaş ve sonraki tarihçiler, Musahip Mustafa Paşa'nın saraydan uzaklaştırılmasının nedenleri konusunda farklı görüşler öne sürmektedir. Anonim tarih, paşanın nüfuz ve itibarının Avusturya'nın Budin'e saldırdığı tarihe kadar sürdüğünü, Viyana bozgunundan sonra ise kaptanıderya olarak ona ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir⁵¹. Bir iddiaya göre ise sarayda Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın aleyhinde oluşan muhalefet grubuna dâhil olmuştur⁵², ancak buna dair kesin bir kanıt yoktur. Bir başka görüşe göre Musahip Mustafa Paşa'nın Hatice Sultan'la evlenip

⁴⁶ De la Croix, *An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary*. (J. King, 1711) 124. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın ordunun başına geçmesi ve Kara İbrahim Paşa'nın kaymakam seçilmesi hakkında bk. Hüseyin Behçetî Efendi, *Mi'râcü'z-Zafer*. (Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bölümü, Nr. 2368) 30a-32a; Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 464; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât*. haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK Yayınları, 1995) 91.

⁴⁷ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato*, 315.

⁴⁸ Abdurrahman Abdi Paşa, *Vekâyi'-nâme*, 253.

⁴⁹ Yûsuf Nâbî, *Münşeat-ı Nâbî, Nâbî'nin Mektupları*. haz. Adnan Oktay (İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2017) 443-445.

⁵⁰ Merzifonlu'nun idamının ardından ailesi ve bazı üst düzey devlet adamları, bu değişim sürecinde doğrudan hedef hâline gelerek çeşitli şekilde cezalandırılmışlardır. Geniş bilgi için bk. Kahraman Şakul, *II. Viyana Kuşatması*, 521-523.

⁵¹ Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi", 127.

⁵² Musahip Mustafa Paşa'nın sarayda Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'ya karşı muhalefet olduğu iddia için bk. Kazasker Mehmed Hafid, *Sefinetü'l-Vüzerâ*. haz. İsmet Parmaksızoğlu (İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1952) 40, dipnot 130.

güçlenmesinden rahatsız olan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, onu saraydan uzaklaştırmak için kaptanıderya yapmıştır⁵³. Ancak Silahdâr'ın deyiimiyle, "*matlûbı üzere*" yani paşanın kendi isteğiyle kaptanıderyalığa getirilmesi, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın sadareten azledilmesinden sonra gerçekleşmiştir⁵⁴, bu nedenle Merzifonlu'nun bu atamada bir etkisinin olmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Râşid Mehmed Efendi ve benzer görüşteki tarihçiler, paşanın saraydan uzaklaştırılmasının arkasında Kara İbrahim Paşa'nın kıskançlık ve rekabet duygularının yattığını ileri sürmektedirler. Bu tarihçilere göre Kara İbrahim Paşa, Musahip Mustafa Paşa'nın sultan üzerindeki nüfuzundan rahatsız olmuş, sultana türlü şikâyetlerle giderek kaptanıderyalığa tayinini istemiş ve saraydan uzaklaşmasına sebep olmuştur⁵⁵. Sadrazamlık ümidi verilmiş olan Musahip Mustafa Paşa'nın sultana çok yakın olmasından dolayı kaptanıderya olarak atandığı, böylece merkezden uzaklaştırılarak etkisinin azaltıldığı da bir diğer görüştür⁵⁶. Donado'nun anlatımına bakılırsa musahibe vadedilenler bir ümitten daha fazlasıdır. Nitekim Venedik elçisi, kızının konumunu pekiştirmek isteyen Haseki Sultan'ın damadı olan musahipten üç kez sadrazamlık görevini üstlenmesini istediğini, buna karşılık musahibin pişmanlık duymadan bu teklifi geri çevirdiğini, özürler dileyerek ve hediyeler sunarak kayıvalidesinin gönlünü hoş tuttuğunu, böylece bir süre daha sevlmeye ve itibar görmeye devam ettiğini yazmaktadır⁵⁷. Bu farklı anlatımlar, Musahip Mustafa Paşa'nın saraydan gönderilmesinin saraydaki güç dengeleri ve rekabetlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Ayrıca musahiplerin padişahın yakınında bulunarak yaşam tarzını etkiledikleri, önemli kararlarda öğüt veren kişiler olarak görüldükleri fakat işler kötüye gittiğinde padişahın başarısızlıklarından sorumlu tutuldukları da bir gerçektir⁵⁸. Sonuç olarak bu sadaret değişikliği musahibin hayatında ve Osmanlı sarayında önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Musahip Mustafa Paşa, kaptanıderya olduktan sonra 9 Aralık 1684'te, İstanbul'da bazı meseleleri görüşmek üzere davet edilmiştir. Bu davetin ardından 15 Ocak 1685 tarihinde Çorlu'ya gelerek birkaç gün Sultan ile birlikte sefere dair meseleleri görüşmüşlerdir. Bu toplantılar sırasında hazineden 1700 kese akçe alınmış ve bunların 700 kesesi, Tersâne-i Âmire'de inşa edilen on adet kalyon masrafı için ona verilmiştir. Ayrıca Musahip Mustafa Paşa'ya, baharda hazır donanma ile Akdeniz'de denetleme yapması için yola çıkması, kıyı bölgeleri ile adaların savunulmasında azami derecede gayret göstermesi emredilmiştir⁵⁹. Bu emirlerin ardından Musahip Mustafa Paşa, 12 Nisan 1685'te 50 adet çekdiri ve 10 kalyon ile Beşiktaş'tan ayrılarak Akdeniz'e hareket etmiştir⁶⁰. Bu süreci gözlemleyen Venedik elçisi Donado, musahibin uygulayabilme deneyimi konusunda eksikliği olsa da kuramsal bilgiye sahip olduğunu belirtmektedir. Yine de bu eksikliğine rağmen musahibin verilen emirleri

⁵³ İdris Bostan, *İstanbul'un 100 Denizcisi*. (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014), 154.

⁵⁴ Sadaret değişikliği ve paşanın kaptanıderyalığa tayini hakkında detaylı bilgi için bk. Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 915-917. Paşanın kaptanıderya olmadan Halep beylerbeyi olduğu iddiası için bk. Mehmed İzzet Bey, *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*. haz. Cemil Sağlam (İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2021) 122.

⁵⁵ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, 1:263; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât*, 174; Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 340a; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1559.

⁵⁶ Joseph von Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi* 6, çev. Mümin Çevik-Erol Kılıç (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1992) 399.

⁵⁷ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato*, 315.

⁵⁸ Halil İnalçık, *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. (Ankara: Doğubatı Yayınları, 2019) 28.

⁵⁹ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 986.

⁶⁰ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 989., Osmanlı donanmasının yetersizliğini eleştiren Rycout, bunu komutanların tecrübesizliğine bağlamakta ve Musahip Mustafa Paşa'nın sultanın gözdesi olmasını kabiliyetten çok duygusal uyum ve kişisel yakınlıkla açıklamaktadır. Bk. Sir Paul Rycout, *The history of the Turks Beginning with the year 1679...*, (Londra: Robert Clavell, 1700) 157-158.

yerine getirme konusunda çaba ve gayret harcadığını, İstanbul'a geldikten sonra gemi inşasında etkin bir rol aldığını ve aldığı emirleri iyi uyguladığını nakletmektedir⁶¹.

Bundan yaklaşık bir yıl sonra Mora serdarı Halil Paşa'nın şehadeti üzerine serdarlık, başlangıçta Siyavuş Paşa'ya verilmiş ancak onun da savaş sırasında şehit düşmesi üzerine bu görev, Musahip Mustafa Paşa'ya devredilmiştir. Bu dönemde Rodos'ta olan paşa, Göve limanında Malta korsanları tarafından kuşatılan Mısır gemilerinin durumunu öğrendikten sonra korsanların kaçma girişimini engelleyerek Cuvan Kapudan isminde bir kalyonu iki Osmanlı ve bir Cezayir gemisiyle top ateşine tutup teslim olmaya zorlamıştı. Mora'da serdar olması üzerine önemli bir askerî görev üstlenmiş, Anabolu'dan çıkarak Koron Kalesi'ne yardım göndermek için emir almıştır⁶². Ancak Mora serdariyken Zarnata ve Klamata kalelerinin düşman tarafından alınması olayında ihmalkârlık gösterdiği düşünüldükçe görevden alınmış ve Boğazhisarı'nın Anadolu tarafında yer alan Yenikale'nin muhafazasına atanmıştır⁶³. Bu süreci daha detaylı anlatan bir rivayete göre Musahip Mustafa Paşa, sağlık durumunun sefere dayanamayacak kadar kötüleşmesi ve Mora'da sürekli çatışmalar olması nedeniyle sabrını yitirmiştir. Bu durumu Osmanlı yönetimine önceden bildirmesi üzerine yerine İsmail Paşa atanmış ve kendisi de Seddülbahir muhafazasına tayin edilmiştir. Paşa, bu değişiklikte birlikte kapı halkını yanına alarak Eğriboz'dan bir gemiyle Seddülbahir'e doğru yola çıkmış ve birkaç günde yeni görev yerine ulaşmıştır⁶⁴.

Musahip Mustafa Paşa'nın ölüm tarihi konusunda resmî kaynaklar ile Silahdâr'ın anlatısı arasında bazı farklılıklar olduğu görülmektedir. Resmî kaynaklarda ölüm tarihi Zilhicce 1097 (Ekim / Kasım 1686) olarak kaydedilmiştir⁶⁵; bu tarih, paşanın vefatından sonra tutulan muhallefat defterine dayanmaktadır. Ancak Silahdâr, paşanın ölüm tarihini evasıt-ı Zilka'de 1097 olarak belirtir ve sultanın bu haberi 30 Zilka'de 1097 (18 Ekim 1686) tarihinde aldığını nakletmektedir⁶⁶. Anonim tarih ise herhangi bir tarih belirtmeden bir gece yatsı namazından sonra haremine gittiğini, ardından çok geçmeden fenalaştığını ve vefat ettiğini kaydetmektedir⁶⁷. Silahdâr'ın verdiği tarihler, resmî kayıtlardan önceki bir döneme işaret etmektedir; bu da paşanın ölüm haberinin merkeze ulaşmasının ve resmî kayıtlara geçmesinin zaman almış olabileceğini göstermektedir. Ayrıca muhallefat kaydını yazmakla görevli kâtabın de paşanın ölüm tarihini kaydederken yanlış olabileceğini göz önünde tutmakta fayda

⁶¹ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato*, 316.

⁶² Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1017. Şeyhî'ye göre paşanın Mora seraskeri olması Muharrem 1096 (Aralık 1684 / Ocak 1685) yılındadır. Bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1722. Paşanın Mora'daki ilk faaliyetleri için ayrıca bk. Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, 1:279-280; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât*, 198.

⁶³ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1038, 1055. Anonim tarih, Musahip Mustafa Paşa'nın asker toplamakta zorlanması, önerilerinin dikkate alınmaması ve destek bulamaması yüzünden bazı kalelerin düştüğünü belirtmektedir. Bk. Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi", 127.

⁶⁴ Râşid Mehmed Efendi, *Târîh-i Râşid*, 1:285; Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât*, 206-207; Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 340a. Silahdâr, erken yaşlardan itibaren nikris (gut) hastalığına yakalanan paşanın bu ağrıları hafifletmek için Bursa'daki kaplıcalara gittiğini kaydetmektedir. Bk. Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 788.

⁶⁵ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TS.MA.d.) no. 26/1, 36b.

⁶⁶ Silahdâr, Musahip Mustafa Paşa'nın vefatıyla ilgili kaydında paşayı sehven üçüncü vezir olarak anmıştır ancak vefat ettiği tarihlerde hâlâ ikinci vezirdir. Bk. Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1044, 1055. Şeyhî Mehmed Efendi, Şehrîzâde ve Müstakîmzâde, paşanın ölüm tarihini yanlış bir şekilde Zilkade 1096 (Eylül-Ekim 1685) olarak kaydetmiştir. Bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, C. 2, 1722; Şehrîzâde Mehmed Saîd, *Zübdetü'l-Ahbâr*, 340a; Müstakîmzâde Süleyman Sa'deddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, 547. Ayvansarayî de ölüm tarihini yanlış olarak Zilhicce 1096 (Ekim / Kasım 1685) şeklinde nakletmiştir. Krş. Hâfız Hüseyin Ayvansarayî, *Mecmuâ-i Tevârih*, haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985) 190. Ölüm tarihi hakkında bir değerlendirme için ayrıca bk. Ercan, "Bir Hami, Bir Şair", 570.

⁶⁷ Aktemur, "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi", 127.

vardır⁶⁸. Bu bilgiler ışığında, Musahip Mustafa Paşa'nın ölüm tarihinin evası-ı Zilka'de 1097 (29 Eylül 1686 / 8 Ekim 1686)'de gerçekleşmiş olduğu, resmî tarih kaydının ise ölümünden sonra düzenlenen belgeleri yansıttığı düşünülebilir.

Musahip Mustafa Paşa'nın vefatının ardından büyük oğlu Mehmed Bey⁶⁹, doğrudan sarayda Hasoda'ya alınmış ve diğer üç küçük çocuğu ise Hazine Odası'na verilmiştir. Paşanın ölümünden sonra mal varlığı üzerinde de bir düzenleme yapılmıştır. Mal varlığından nakit para çıkmadığı kaydedilmektedir. Çocuklarına birer çiftlik tahsis edilmiş ve yalısı ise dul eşi Hatice Sultan'a verilmiştir⁷⁰. Öztuna, Mehmed Bey dışında yine bu evlilikten doğan Hasan isimindeki oğlunu 1684 yılında yedi yaşında, diğer oğullarını da henüz çocukken kaybettiğini kaydetmektedir⁷¹. Bunun yanında ölümünden sonra resmî kayıtlara yansıyan Süleyman Bey⁷² ile Mustafa Bey⁷³ isminde iki oğlu; Saliha Hanım ile Emetullah Hanım⁷⁴ isminde iki kızı olduğu anlaşılmaktadır.

4. Şahsiyeti ve Entelektüelliği Üzerine Tespitler

Musahip Mustafa Paşa'nın Sultan IV. Mehmed'e yakınlığı yalnızca çağdaş Osmanlı tarihçilerinin değil, aynı zamanda yabancı tarihçilerin de gözlemlerine yansıdığı görülmektedir. Özellikle dönemin Osmanlı ve yabancı kaynaklarında Mustafa Paşa'nın padişahın en gözde ve güvenilir adamlarından biri olduğu sıklıkla vurgulanmaktadır. Örneğin Zühdî, "Kuloğlu" olarak tanıttığı musahibin akıl ve zekâsıyla dikkatleri üstüne çeken önemli bir şahsiyet olduğunu belirtmektedir. Ona göre sultanın gözdesi ve güvenilir bir devlet adamı olmasının yanı sıra tam anlamıyla olgun, padişahın yakın dostu ve zeki bir insandır. Aynı zamanda her bakımdan makul ve dengeli bir kişiliğe sahip olduğu nakledilmektedir⁷⁵. Silahdar, Musahip Mustafa Paşa'yı hem dinî inançları ve ahlaki kişiliği bakımından hem de aydın becerisi açısından övmektedir. Arapça ve Farsçayı iyi bilen paşanın şiire ve edebî faaliyetlere büyük ilgi duyduğunu yazmaktadır⁷⁶. Donado, sarayda silah eğitimi alan musahibin özellikle matematik ve kozmografya olmak üzere yazı konusunda çok yetkin olduğunu aktarmaktadır⁷⁷. Şeyhî de ondan bahsederken ilim ve bilgi sahibi, kültürlü bir devlet adamı olarak tanımlamakta, Bermekî ailesine atıf yaparak üstün niteliklere ve meziyetlere sahip olduğunu vurgulamaktadır⁷⁸.

⁶⁸ Aynı muhallefet defterinde, varak 36b ve 37a'da paşanın Zilhicce 1097 (Ekim / Kasım 1686)'de merhum olduğu kaydedilmiş iken varak 37b'de Muharrem 1098 (Kasım / Aralık 1686)'de vefat etmiş olduğu kayıtlıdır. Bk. BOA, TS.MA.d., no. 26/1, 36b-37b.

⁶⁹ Nâbî, Mehmed Bey'in doğumu üzerine 10 beyitlik manzum bir tarih yazmıştır. Bk. Bilkan, *Nabi Divanı*, 1:28-29. Diriöz, Nâbî'nin paşanın Mevlid isminde bir oğluna tarih yazdığını kaydetse de bu kişinin Mehmed Bey olması muhtemeldir. Bk. Meserret Diriöz, *Eserlerine Göre Nâbî* (İstanbul: Fey Vakfı, 1994) 47.

⁷⁰ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1044; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 4:1203; M. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*. (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011) 109. Resmî arşiv kaydına göre paşanın nakit parasına borçları nedeniyle el konulmuştur. Bk. BOA, Ali Emiri, Mehmed 4 (AE.SMMD.IV.) no. 54/6351.

⁷¹ Öztuna, "Mustafa Paşa (Dâmâd Musâhib)", 499.

⁷² BOA, Dîvân-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d} no.111, 65/313. Musahip Mustafa Paşa'nın Küçükçekmece'deki çiftliğini kızı Saliha Hanım'a bırakıp onun vefatından sonra mülkiyetin damadı Ömer Ağa ve torunu Mustafa arasında taksim edilmesi üzerine oğlu Süleyman Bey'in sürece müdahalesi için bk. BOA, D.BŞM.MHF, no. 7/21.

⁷³ BOA, Ali Emiri, Mustafa 2 (AE.SMST.II) no. 72/7677; Ali Emiri, Ahmed 2(AE.SAMD.II) no. 6/580.

⁷⁴ BOA, D.BŞM.MHF, no. 7/21.

⁷⁵ Merve Yılmaz, "Mustafa Zühdî, Ravzatü'l-Gazâ (Târih-i Uyvar)", (yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012) 45.

⁷⁶ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1055.

⁷⁷ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato*, 314.

⁷⁸ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1722.

Musahip Mustafa Paşa'nın sultanın lütfundan son derece yararlandığını kaydeden Rycout, efendisiyle aynı kıyafetleri giydiğini, her zaman sağında oturduğunu, samimi bir şekilde konuşabildiğini ve yemek yiyebildiğini ifade ederek önemli ayrıcalıklara sahip olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte paşanın sultanın musahibi olmasına rağmen fiziksel güzellik, çekicilik, konuşma becerisi, bilgelik veya sağduyu gibi özelliklere sahip olduğuna dair bir şey duymadığını eklemektedir⁷⁹. Benzer gözlemlerde bulunan Thomas Coke, 1675 Edirne şenliklerine dair notlarında Musahip Mustafa Paşa'nın sultanın damadı olmasına rağmen devlet işlerine pek karışmadığını ve sadrazam vekili olarak da kayda değer bir beceri gösteremediğini ifade etmiştir⁸⁰. Galland, paşanın fiziksel özelliklerinden bağımsız olarak kişisel yetenekleri ve sultanla kurduğu özel bağ sayesinde önemli bir konuma geldiğini ileri sürmüştür⁸¹. Öte yandan Öztuna'nın belirttiği gibi⁸² Musahip Mustafa Paşa, ikinci vezir olmasına rağmen devlet işlerinde hiyerarşik olarak kendisinden daha aşağıda bulunan üçüncü vezir Kara Mustafa Paşa'nın gölgesinde kalmaktan kurtulamamıştır.

Musahibin bu şekilde eleştirilmesi, onun dönemin bazı gözlemcileri tarafından yeterince etkin bir yönetici olarak görülmediğini düşündürmektedir. Ancak bu tür değerlendirmeler, Osmanlı Devleti'nin karmaşık iç politikaları ve dönemin siyasi dengeleri içinde ele alınmalıdır. Musahip Mustafa Paşa'nın etkin bir devlet adamı olmadığı iddiası, sadrazam vekili olarak görev yaptığı dönemde idari işlerin aksamadan devam ettiği gerçeğiyle çelişmektedir⁸³. İngiliz din adamı John Covell, Musahip Mustafa Paşa'nın padişahın yanından hiç ayrılmadığını belirterek paşanın padişah nezdindeki konumuna ve güvenilirliğine işaret etmektedir⁸⁴. Keza Venedik elçisi Donado, musahibin sağduyusu sayesinde sultanın gözdesi olduğunu, damat olarak sevildiğini ve harcamalarda ihtiyatlı davranarak efendisinin takdirini kazandığını yazmaktadır. Donado, musahibin sultanın himayesiyle yüksek bir sosyal ve politik konuma sahip olduğunu ve sultanın isteklerini çok iyi bilerek onun sözünü kendi sözü gibi kullanma yetkisine sahip olduğunu belirtmektedir⁸⁵.

Silahdâr'ın belirttiğine göre Mustafa Paşa'nın Arapça ile Farsça dillerindeki yetkinliği, onun dil yeteneği ve aydın becerisi hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Ayrıca paşanın şairlere olan yakınlığı ve musikiyle olan bağlantısı, onun sanat ve kültüre yönelik yoğun bir ilgisi olduğunu göstermektedir⁸⁶. Paşanın mahlas kullanmadan, belagat dolu ve sanatlı Türkçe şiirler yazdığı, eserleri arasında bir naat-ı şerifin bulunduğu belirtilmektedir⁸⁷. Müstakîmzâde'nin aktardığı bilgilere göre Musahip Mustafa Paşa, Belgradlı Mehmed Efendi'den sülüs, nesih ve talik yazıları konusunda eğitim almış ve bu alandaki becerilerini geliştirmiştir⁸⁸. Bu durum, paşanın kapsamlı bir eğitim aldığını ve dönemin önemli yazı sanatlarına hâkim olduğunu göstermektedir.

⁷⁹ Sir Paul Rycout, *The history of the Turks Beginning with the year 1679...*, 158.

⁸⁰ Thomas Coke, *A True Narrative...*, 5.

⁸¹ Antoine Galland, *İstanbul'a Ait Günlük Anılar*, I:115.

⁸² Öztuna, "Mustafa Paşa (Dâmâd Musâhib)", 499.

⁸³ Sadrazam vekili olduğu dönemde tutulan ruus kayıtları atamaların ve idari işlerin kesintisiz sürdüğünü göstermektedir. Bk. BOA, Kâmil Kepeci, Defter (KK.d.), no. 7517.

⁸⁴ Covell'in sarayda içki tüketmeyenler arasında Musahip Mustafa Paşa'yı da zikretmesi kayda değerdir. Bk. John Covell, *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü*, 165, 169.

⁸⁵ Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.), *Relazioni degli stati Europei lette al Senato*, 314-315.

⁸⁶ Türkal, "Zeyl-i Fezleke", 1055. Benzer şekilde, Rycout da paşanın musikiyle olan bağlantısından söz etmektedir. Bk. Paul Rycout, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi*, 54.

⁸⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1722-1723.

⁸⁸ Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi, *Tuhfe-i Hattatîn*, 547.

Musahip Mustafa Paşa'nın ölümünün ardından muhallefatına yansıyan kayıtlar içerisinde kitaplarının bulunması, onun kültürel faaliyetlere önem verdiğinin göstergesidir. Nitekim paşanın kitap koleksiyonunun varlığı, onun bilgiye olan merakını ve okuma-yazma faaliyetlerine verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ayrıca bu kitapların başlıkları incelenerek paşanın ilgi duyduğu alanlar hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Musahip Mustafa Paşa'ya ait olan ve ayrı dönemlerde muhallefat kayıtlarına yansıyan kitapların listesi şöyledir⁸⁹:

Eser	Cilt	Eser	Cilt
Kebîr kıt'a kelâm-ı kadîm,	1	Şifâü'l-mü'minîn	1
Bâ-hatt-ı kadîm kelâm-ı Arab	1	Terceme-i Ravzatü'l-ahbâr	1
Târîh-i Mîrhând, musavver, nâ-tamâmdır	1	Mihr-i Müşterî, musavver	1
Fârisî musavver Şehnâme	1	Külliyât-ı Câmî	1
Musavver külliyât-ı Sa'dî	1	Câmî'ül-hikâyât	1
Fârisî manzûm musavver Sîretü'n-Nebî	1	Dîvân-ı Emîr Hüseyin	1
Fârisî manzûm musavver Şehnâme	1	Kâmûs	1
Türkî manzûm musavver Şehnâme	1	Külliyât-ı Kâtibî	1
Fârisî Mesnevî-i şerîf, musavver	1	Külliyât-ı Selmâ[n]	1
Külliyât-ı Sa'dî, musavver	1	Mahzenü'l-esrâr	1
Hamse-i Nizâmî, musavver	1	Kâdî-hân	1
Dîvân-ı Hâfız	1	Külliyât-ı Şeyh Attâr	1
Mu'ammâ-yı Sâmi	1	Zahîretü'l-mülûk	1
Müntehâb-ı Dîvân-ı Câmî	1	Dîvân-ı Kemâl	1
Bostân	1	Dîvân-ı Hüsrev	1
Musavver zeyl-i Mecmû'a	1	Tefsîr-i Hüseyin el-vâ'iz	1
Gûy-ı Çevgân-ı Ârifî	1	Fütûhât-ı Mekkiye	1
Türkî Şevâhidü'n-Nübüvve	1	İki cild de tefsîr-i Kâdî	1
Mantiku't-tayr	1	Hutût-ı mütenevvi'a	1
Cevâmî'ül-hikâyât	1	Gülîstân	1

Tablo 1: Musahip Mustafa Paşa'nın Muhallefatına Yansıyan Kitap Listesi

Musahip Mustafa Paşa'nın kitap koleksiyonu, dini ve İslami eserlerden edebî eserlere, tarihî ve biyografi kitaplarından dilbilim ve tercüme eserlere kadar uzanan bir çeşitliliğe sahiptir. Listede görüleceği üzere farklı dillerdeki (Farsça, Türkçe, Arapça) eserlerin varlığı, dilsel çeşitliliğe önem verdiğini ve farklı okumalar yaptığını ortaya koymaktadır. Aşağıda resmî bir evraktan alınan paşanın imzası görülmektedir⁹⁰.

Görsel 1: Bende el-Musâhib Mustafâ

5. Kesişen Yollar, Artan Umutlar: Musahip Mustafa Paşa'nın Hamiliği ve Himaye Ağları

Osmanlı'da devlet ve sanat ilişkisini belirleyen en önemli etken, hamiliktir; nitekim hamiler, destek verdikleri şairlerin tanınmasını ve şöhret bulmasını sağlarken şairlerin edebî üretimleri de genellikle bu hamilerin desteğiyle mümkün hâle gelmektedir. Bu durum, Osmanlı'daki

⁸⁹ BOA, TS.MA.d., no. 26/1, 36b-37b. Musahip Mustafa Paşa'nın Edirne sarayından İstanbul'a götürülen eşyalarına ilişkin bir başka belgede, nakledilen eşyalar arasında kitaplarının olup olmadığı evrakın zarar görmüş olması nedeniyle belirlenememektedir. Bk. BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e.), no. 1132, 64.

⁹⁰ BOA, AE.SMMD.IV., no. 94/11082.

hiyerarşik düzenin ve siyasi yapının himaye faaliyetlerini nasıl etkilediğini, edebî üretimin herhangi bir aşamasında hamilerin nasıl bir rol oynadığını ortaya koymaktadır⁹¹. Patrimonyal sistem çerçevesinde, hükümdarın ve devlet ricalinin sarayları; toplumda şeref, itibar, servet ve becerinin yegâne kaynağı ve sığınağı olarak işlev görmüştür⁹². Öte taraftan İnalcık, Osmanlı'da sultanların sanata ve şiire verdikleri desteğin daha alt düzeydeki hamilerin desteğinden farklı olduğunu vurgulamaktadır. Sultanların desteği, saygınlık kazanma yollarından biri olarak görülürken hamiler de iyi şairleri koruyarak ve sultana takdim ederek hem şairler tarafından tercih edilmeyi hem de sultanın takdirini kazanmayı amaçlamışlardır⁹³.

Divan şairlerinin yazdıkları kasideler karşılığında maddi ve manevi kazançlar elde edip saygınlık kazandıkları ve bazen önemli mevkilere getirildikleri, yetenekleri ve kendilerine duydukları güven sayesinde sanat çevresinde itibar gördükleri bir gerçektir⁹⁴. Bu sistem içerisinde sultanların ve devlet ricalinin şairlere ve yazarlara sundukları destek, ilgili dönemin kültürel ve aydın havasını anlamada ciddi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Musahip Mustafa Paşa'nın hamiliği, Osmanlı kültürel dünyasının bir parçası olan edebî üretimde saray çevresinin rolünün daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır. Nitekim o, sultanın dostluğunu ve güvenini kazanarak idari ve siyasi olaylarda uzun süre etkili olmuş; aynı zamanda sanatçılara hamilik yapmasıyla da tanınmıştır⁹⁵. Musahip Mustafa Paşa'nın himaye ağına dair genel bir bakış sunmak, hem onun edebî ve aydın çevresinin tanınmasına hem de Osmanlı kültür ve sanat dünyasına yaptığı katkılarının daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Musahip Mustafa Paşa'nın hamilik yaptığı önemli isimlerin başında Osmanlı divan şiirinin önde gelen temsilcilerinden Nâbî Efendi gelmektedir⁹⁶. Paşaya intisap eden şair, kısa sürede onun takdirini kazanarak önemli mevkilere getirilmiştir. Musahip Mustafa Paşa'yla tanışmasının ardından hayatının seyri değişen şair önemli eserler kaleme almıştır⁹⁷. Paşanın himayesinde şairliğini geliştiren Nâbî'nin nazım ve nesir alanlarındaki edebî yetenekleri ve ustalığı, onun hızla tanınmasını ve meşhur bir şair olmasını sağlamıştır⁹⁸. Büyük bir itibar elde eden şair, hamisinin isteği üzerine 1672 yılında katıldığı Kamanice Seferi'nin ayrıntılarını anlatan mensur bir eser yazmıştır⁹⁹. *Divân*'ında pek çok farklı konuyu işleyen şair, hamisi Musahip Mustafa Paşa'yı metheden şiirler ve tarihler de yazmıştır. Şiirlerinde paşanın himayesinde bulunmanın ve onun sağladığı desteğin önemini sıkça dile getirmiştir. Nâbî'nin hamisini övdüğü şiirler, paşanın edebiyat camiasındaki yerini ve önemini vurgulamakla kalmaz; aynı zamanda ona duyduğu minnettarlığı da açıkça ortaya koyar¹⁰⁰. Nâbî, 1678 yılında Sultan IV. Mehmed'in desteğini ve hamisi Mustafa Paşa'nın iznini alarak kutsal topraklara

⁹¹ Tuba Işınsu Durmuş, "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâye Geleneğinin Seyri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25, (İstanbul 2020): 192.

⁹² İnalcık, *Şair ve Patron*, 8.

⁹³ Durmuş, *Şair ve Sultan*, 69.

⁹⁴ Songül Çolak-Cennet Hilooğlu, "Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir", *bilig* 53, (2010): 97. Ayrıca bk. Halil İnalcık, *Şair ve Patron*, 21.

⁹⁵ Durmuş, "Sanatçı Nedim / Musâhipler", 24.

⁹⁶ Mustafa Paşa ile Nâbî arasındaki hamilik ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ercan, "Bir Hami, Bir Şair", 572-573.

⁹⁷ Nâbî'nin biyografisi için bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 4:2867-2869; Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, haz. Pervin Çapan (Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2005) 628-630; Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Adnan İnce (Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2005) 630-631.

⁹⁸ Dirioz, *Eserlerine Göre Nâbî*, 43.

⁹⁹ Hüseyin Yüksel, "Gazavât-nâmeler ve Nâbî'nin Fetih-nâme-i Kamanice Adlı Eserinin Metni", (yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997) 58; Dirioz, *Eserlerine Göre Nâbî*, 149-150.

¹⁰⁰ Bilkan, *Nabi Divanı*, 1:56-84; 180-182; 393-416.

gidip hac ziyaretini gerçekleştirmiştir¹⁰¹. Şairin kendi ifadelerinden paşanın vesilesiyle yaklaşık yirmi sene kadar Sultan IV. Mehmed'in huzurunda bulunma ve çalışma şerefine kavuştuğu anlaşılmaktadır¹⁰².

Osmanlı kültürel üretiminin desteklenmesi ve yönlendirilmesinde Musahip Mustafa Paşa'nın önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Bu çabalar, onun sadece kültürel alanı pekiştirme arzusunu değil; aynı zamanda kendi itibarını artırma ve konumunu sağlamlaştırma izlemini de yansıtmaktadır. XVII. yüzyıl Osmanlı edebiyatının önemli şair ve yazarlarından biri olan Nâlî Mehmed Efendi, paşanın destek ve teşvikiyle *Tuhfetü'l-Emsâl* adıyla tanınan bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde hamisini övdüğü ve iyi dileklerde bulunduğu 54 beyitlik bir kaside yazmıştır¹⁰³. Bundan başka, *Dîvân*'ında paşaya ithafen yedi kaside kaleme almıştır¹⁰⁴.

Musahip Mustafa Paşa'ya eser sunan divan şairlerinden birisi Sâmi mahlaslı Yunus'tur. Paşanın daveti üzerine İstanbul'a gelerek ona musahip olan Sâmi, hamisi adına sergüzeşt türünde bir eser kaleme almıştır. Bu eser, *Asafnâme* başlığı altında 1.300 beyitten oluşan bir mesnevidir¹⁰⁵. Musahip Mustafa Paşa'nın edebî çevrelerdeki etkisi altına giren şairlerden bir diğeri Mezâkî'dir. O da desteğini gördüğü paşaya minnettarlığını göstermek üzere eserinde 101 beyitlik bir şiir yazmıştır¹⁰⁶. Mezâkî'nin beyitlerinde Musahip Mustafa Paşa'ya yönelik övgü dolu ifadeler, aralarındaki hamilik ilişkisinin boyutuna dair önemli izler taşımaktadır. Beyitler; paşanın ilim, irfan ve anlam dünyasındaki üstünlüğünü dile getirirken bilgeliği ve cömertliği ile etrafındakilere nasıl rehberlik ettiğini belirtmektedir. Benzer şekilde dönem şairlerinden Neşâtî, paşa için 40 beyitlik bir şiir kaleme almıştır¹⁰⁷. Neşâtî, paşayı devletin kapısında en yüksek mertebede görmekte ve onun edebî dünyadaki önemini vurgulamaktadır. Paşanın cömertliği ve ihsanının denizdeki inciler gibi olduğunu dile getirerek, onun hem devletin hem de ilim ehlinin gözünde yüce bir konumda olduğunu belirtmektedir. Ondan başka İbrahim Sırrî Efendi'nin kaleme aldığı *Dîvân*'da paşa için 49 beyitlik bir İydiyye kasidesi yazdığı görülmektedir¹⁰⁸. Şairin bu kasidesi, Musahip Mustafa Paşa'nın cömertliği, yüksek makamı ve fazilet sahibi kişiliği üzerine yoğunlaşan bir övgü niteliğindedir.

Râmî Mehmed Efendi, Musahip Mustafa Paşa'yla hamilik ilişkileri içerisine giren önemli isimlerdendir. Bir dönem paşanın hizmetinde önemli görevler üstlenen Râmî, paşayla yakınlık kurmuş ve musahibi olarak uzun süre yanında bulunmuştur¹⁰⁹. Fevzî mahlasıyla tanınan Hacı Mehmed Ağa, paşaya intisap ettiği gibi ona musahiplik ederek edebî muhitlerde yanından

¹⁰¹ Bilkan, *Nabi Divanı*, 1:XIV. Sultan, Nâbî'ye yardımcı olmaları hususunda İstanbul'dan Şam'a kadar güzergâh üzerindeki yetkililere emir vermiştir. BOA, A.{DVNS.MHM.d., no. 96, 17/87.

¹⁰² Yûsuf Nâbî, *Münşeat-ı Nâbî*, 201.

¹⁰³ Bahir Selçuk, "Nâlî Mehmed Efendi, Tuhfetü'l-Emsâl (İnceleme-Metin)", (yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 1999) 23-25; 172-180.

¹⁰⁴ Durmuş, "Yöneticilere Sunulan Kasideler", 227.

¹⁰⁵ Mehmet Arslan, "Sâmi Âsafnâme Mesnevisi (İnceleme-Metin)", (yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1987) 68-69; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1611-1612; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, 278; <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sami-yunus>.

¹⁰⁶ Mezâkî, *Dîvân*. haz. Ahmet Mermer (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2021) 129-136.

¹⁰⁷ Neşâtî, *Dîvân*. haz. Mahmut Kaplan (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009) 105-108.

¹⁰⁸ Şevkiye Kazan, "Üsküdarlı Sırrî, (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği), Divan'ı ve Şerhu Medhi'n-Nebî", (doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2003) 235-239.

¹⁰⁹ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3:2260; Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 313; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, 222.

ayırmağı bir isim olmuştur¹¹⁰. Fevzî'den başka şairlik konusunda yeteneğiyle paşanın dikkatini üzerine çeken Kebuterî ya da Hezârî mahlaslı Mehmed, uzun yıllar hamisine hizmet etmiştir. Mustafa Paşa'nın önce kitapçısı ve bir müddet sonra hazine kâtipliğini yaparak kendini geliştirmiş ve bu süre zarfında paşanın ciddi desteğini almıştır¹¹¹. Musahip Mustafa Paşa'yla akrabalık bağı bulunan Bolulu Dürri Mehmed Efendi de onun himayesinden faydalanan isimler arasındadır¹¹². İkili arasındaki hamilik ilişkisi, paşanın eşyalarını Dürri'ye emanet edecek kadar güven duyduğunu göstermektedir¹¹³. Paşanın himayesine giren ve ilmiye ile meşgul olan Celeb Hüseyin Efendi hamisinin aracılığıyla bu alanda ilerleme kaydetmiş ve destek görmüştür¹¹⁴. Nâbî'nin desteğiyle paşanın himayesine katılan Sahhaf Rüşdî'nin de ona ithafen 14 beyitlik bir gazel yazdığı bilinmektedir¹¹⁵. Rüşdî, gazelinde paşanın cömertliğini ve lütfunu merkeze alarak onun kişiliğini ve toplum üzerindeki etkisini ortaya koymaya çalışmıştır. Paşaya intisap ederek onun himayesinde yetişen, şairane ve güzel konuşmalarıyla dikkat çeken isimlerden biri Cevherî'dir¹¹⁶. Senâyî mahlasıyla bilinen Sirozlu Abdülbakî Efendi'nin de paşaya intisap ederek himayesinden faydalandığı bilinmektedir¹¹⁷.

Şiir ve şair dostu olan Musahip Mustafa Paşa'nın oldukça geniş bir himaye ağına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sâlim Efendi, Musahip Mustafa Paşa'nın yüksek konumu itibarıyla döneminin devlet adamları ve divan şairleri arasında saygın bir yeri olduğunu, edebî bir muhit olarak sarayının bu seçkin kişilere bir sığınak ve makam teşkil ettiğini ifade etmektedir. Paşanın oluşturduğu bu himaye ağı, geniş kültürel etkisini ve sanata olan katkılarını gözler önüne sermektedir. Sâlim Efendi, musahibin sarayında düzenlenen edebî meclislere katılan isimler arasında özellikle Râmi Paşa, Nâbi, İshak Hâcesi Ahmed Efendi, Mühürdar Abdullah Ağa, Rüşdî Efendi, Neşâtî, Nailî Çelebi ile Ârif Efendi gibi şair ve devlet adamlarını zikretmektedir. Paşanın meclisine bu isimlerin haricinde daha çok kimsenin dâhil olduğunu belirterek, musahibin hamilik ağının ne kadar geniş ve etkili olduğunu göstermektedir¹¹⁸.

1675 yılında paşanın Sultan IV. Mehmed'in kızı Hatice Sultan ile evlenmesi münasebetiyle kaleme alınan eserler, şiirler ve tarih düşürmeler, dönemin edebî ve sosyal havasını yansıtırken aynı zamanda bu önemli olayın kültürel ve toplumsal etkilerini de ortaya koymaktadır. Nâbî, paşanın himayesindeki şehzadelerin sünnet törenleri ve musahibin düşününe dair manzum bir *Surnâme* telif ederken, Abdî aynı törenleri anlatan mensur bir *Surnâme* yazmıştır¹¹⁹. Abdülbakî Arif Efendi, paşayı tebrik etmek maksadıyla bu konuda 53 beyitlik bir kaside kaleme almıştır¹²⁰. Zekî, paşanın Hatice Sultan ile evlenmesine ilişkin bir tarih düşmüştür¹²¹.

¹¹⁰ Fevzî, *Dîvân*, haz. Yunus Kaplan (Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019) 4; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1669; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, 453.

¹¹¹ Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 594; Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, 727.

¹¹² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1302.

¹¹³ BOA, TS.MA.d., no. 26/1, 36b.

¹¹⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3:2058.

¹¹⁵ Hatice Ekici, "Sahhaf Rüşdî ve Divanı'nın Tenkitli Metni", (yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2006) 80-81; Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3:2296.

¹¹⁶ Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 274.

¹¹⁷ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1836.

¹¹⁸ Sâlim Efendi, *Tezkiretü's-Şu'arâ*, 587.

¹¹⁹ Levend, *Nâbî'nin Surnâmesi*, 29-71; Göksel, The 'Surname' of Abdi", 34-99.

¹²⁰ Ali Şahin, Abdülbakî Ârif Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni), (yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2002) 103-108.

¹²¹ Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, 266.

Musahip Mustafa Paşa'nın himaye ağlarının ilmiye alanına uzadığı da görülmektedir. Bolulu olan Hacı Hüseyin Efendi, bu anlamda ona intisap ederek himayesinden faydalanan isimlerden bir tanesidir¹²². Ona intisap eden diğer önemli isimler arasında bulunan İbrahim Efendi¹²³ ile Ahmed Efendi¹²⁴, paşanın imamlığını yapmakla meşhur olmuşlardır.

Görsel 2: Musahip Mustafa Paşa'nın himaye ağı¹²⁵

Sonuç

Musahip Mustafa Paşa, mesleğine Hazine Odası'nda başlamış; Hasoda'ya yükselmiş ve ardından Sultan IV. Mehmed'in en yakın musahibi olmuştur. Bu konum, ona hem saray içinde hem de devlet yönetiminde büyük bir nüfuz kazandırmıştır. Osmanlı devlet yönetimindeki rolü, musahipliğin yanı sıra önemli askerî ve idari görevlerle de belirginleşmiş; seferlerdeki başarıları etkinliğini pekiştirmiştir. Sultanın damadı olması münasebetiyle akrabalık bağı kurması, sarayda daha etkili olmasını ve sosyal çevresini genişletmesini sağlamıştır. Hayatını hastalıkla geçirdiği son dönemde siyasi çekişmeler nedeniyle saraydan uzaklaştırılmıştır. Devlet adamı olarak gösterdiği başarılar, onun saraydaki nüfuzunu pekiştirirken bir aydın olarak ilgileri ve kültürel katkıları, saray içinde ve dışında saygı görmesini sağlamıştır.

Musahiplerin sultanın himayesini kazanmaları ve bu himayeyi kendi çevrelerine yaymaları, Osmanlı sarayının kültürel ve sanatsal hayatında önemli bir rol oynamıştır. Musahip Mustafa Paşa'nın hayatı ve faaliyetleri bu bağlantıyı somutlaştıran örneklerden biridir. Konumu itibarıyla sultana yakın olmasının sağladığı nüfuz, onu dönemin şairleri için cazip bir hami hâline getirmiştir. Bir şair ve bestekâr olan paşanın aydın birikimi, yabancı dillerdeki yetkinliği ve edebiyata olan ilgisi ile şekillenmiştir. Döneminin divan şairleri ve

¹²² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1257; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3:704.

¹²³ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 3:2450-2451; Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 3:748.

¹²⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 2:1526.

¹²⁵ Tablodaki tüm isimler, tespit edilebildiği kadarıyla Musahip Mustafa Paşa'nın himayesine girenleri; koyu renklendirilenler ise Sâlim Efendi'ye göre paşanın sarayında bir araya gelenleri göstermektedir.

tarihçileri nezdinde önemli bir hami olarak öne çıkan paşa, bu kimliğiyle birçok aydını etrafında toplamıştır.

Musahip Mustafa Paşa'nın biyografisi, Osmanlı sarayında entelektüel üretimin nasıl teşvik edildiğini ve desteklendiğini göstermesi bakımından kayda değer bir çerçeve sunmaktadır. Onun etrafında şekillenen himaye ilişkileri, sadece bireylerin meslek hayatlarını geliştirmelerine olanak tanımakla kalmamış; aynı zamanda Osmanlı toplumunun aydın ve sanatsal üretiminin canlı tutulmasını sağlamıştır. Dolayısıyla bu çalışma; paşanın devlet adamlığı, entelektüel birikimi, hamiliği ve himaye ağları üzerinden incelendiğinde sadece padişahın yakın bir dostu değil; aynı zamanda bürokrasinin önemli bir parçası ve aydın bir kimliğe sahip çok yönlü bir devlet adamı tasviri ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, devletin kültürel politikalarının bir parçası olarak musahiplik makamının hamilik sisteminin temel direklerinden biri olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

1. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

Ali Emiri, Mustafa 2 (AE.SMST.II.)

Ali Emiri, Mehmed 4 (AE.SMMD.IV.)

Ali Emiri, Ahmed 2 (AE.SAMD.II.)

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Muhallefat Halifeliği (D.BŞM.MHF.)

Dîvân-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.{DVNS.MHM.d.})

Kâmil Kepeci, Defter (KK.d.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TS.MA.d.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak (TS.MA.e.)

2. Araştırma, İnceleme ve Telif Eserler

Abdurrahman Abdi Paşa. *Vekâyi'-nâme*. haz. Fahri Ç. Derin, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.

Ağaoğlu, Sami. "Musahip Mustafa Paşa Vakfı" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 15, (2004): 377-399.

Aktemur, Ramazan. "Anonim Osmanlı Vekayinâmesi, H. 1058-1106 / M. 1648-1694, (Metin ve Değerlendirme)" Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.

Arslan, Mehmet. "Sâmî Âsafnâme Mesnevisi (İnceleme-Metin)" Yüksek lisans tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, 1987.

Bilkan, Ali Fuat. *Nabi Divanı 1-2*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2011.

Bostan, İdris. *İstanbul'un 100 Denizcisi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.

Caine, Barbara. *Biyografi ve Tarih*. çev. Müge Sözen, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Coke, Thomas. *A True Narrative of the Great Solemnity of the Circumcision of Mustapha Prince of Turkie Eldest Son of Sultan Mahomet Present Emperour of the Turks... together with and Account of the Marriage of His Daughter to His Great Favourite Mussaip at Adrianople, As It*

Was Sent in a Letter to Person of Honor, Printed by James Cottrell for William Crook, at the Green Dragon without Temple-bar, London 1676.

Covel, John. *Bir Papazın Osmanlı Günlüğü, Saray Merasimler Gündelik Hayat*. çev. Nurten Özmelek, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2017.

Çolak, Songül-Hilooğlu, Cennet. "Osmanlı İktidar Anlayışı Çerçevesinde Şiir" *bilig* 53, (2010): 89-102.

De la Croix. *An Account of the Turks Wars with Poland, Muscovy and Hungary*. J. King, 1711.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayîât*. haz. Abdülkadir Özcan, Ankara: TTK Yayınları, 1995.

Dikici, Ayşe Ezgi. "Imperfect Bodies, Perfect Companions Dwarfs and Mutes at the Ottoman Court in The Sixteenth and Seventeenth Centuries" Yüksek lisans tezi, Sabancı Üniversitesi, 2006.

Diriöz, Meserret. *Eserlerine Göre Nâbî*. İstanbul: Fey Vakfı, 1994.

Durmuş, Tuba Işınsu. "Osmanlı Saray Kültürünün Bir Parçası Olarak Sanatçı Nedîm / Musâhipler" *Milli Folklor Dergisi* 15, no. 114 (2017): 16-27.

Durmuş, Tuba Işınsu. "Yöneticilere Sunulan Kasideler Üzerinden Osmanlı Edebî Himâye Geleneğinin Seyri" *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 25, (İstanbul 2020): 191-275.

Durmuş, Tuba Işınsu. *Şair ve Sultan, Osmanlı'da Edebî Himaye*. İstanbul: Muhit Kitap, 2021.

Ekici, Hatice. "Sahhâf Rüşdî ve Divanı'nın Tenkitli Metni" Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2006.

Ercan, Özlem. "Bir Hami, Bir Şair: Nabî'nin Musahip Mustafa Paşa'ya Yazdığı Şiirleri" *RumeliDE Journal of Language and Literature Studies* 13, (2023): 568-584.

Fevzî. *Dîvân*. haz. Yunus Kaplan, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2019.

Galland, Antoine. *İstanbul'a Ait Günlük Anılar (1672-1673) I-II*. yay. haz. Charles Schefer, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: TTK Yayınları, 1987.

Göksel, Aslı. "The 'Surname' of Abdi as a Sample of Old Turkish Prose" Yüksek lisans tezi, Boğaziçi University, 1983.

Hacı Ali Efendi. *Târih-i Kamanîçe*. haz. Ayşe Hande Can, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.

Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî. *Mecmuâ-i Tevârih*. haz. Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985.

Hüseyin Behçetî Efendi. *Mi'râcü'z-Zafer*. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Bölümü, Nr. 2368.

İnalcık, Halil. *Devlet-i 'Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-III*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.

İnalcık, Halil. *Şair ve Patron, Patrimonyal Devlet ve Sanat Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. Ankara: Doğubatı Yayınları, 2019.

İpşirli, Mehmet. "Musâhib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* Cilt 31 Ankara: TDV Yayınları, 2006, 230-231.

- Kazan, Şevkiye. "Üsküdarlı Sırrî, (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği), Divan'ı ve Şerhu Medhi'n-Nebî" Doktora tezi Gazi Üniversitesi, 2003.
- Kazasker Mehmed Hafid. *Sefînetü'l-Vüzerâ*. haz. İsmet Parmaksızoglu, İstanbul: Şirketi Mürettibiye Basımevi, 1952.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Nâbî'nin Sûrnâmesi, Vakâyi-i Hitân-ı Şehzâdegân-ı Hazret-i Sultân Muhammed-i Gâzî Li-Nâbî Efendi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 1944.
- Mehmed İzzet Bey. *Harîta-i Kapudânân-ı Deryâ*. haz. Cemil Sağlam, İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2021.
- Mert, Talip. "Musahip Mehmed Said Efendi" *Kültürü, Sanatıyla VI. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler (10-12 Mayıs 2022)* içinde, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, 331-335.
- Mezâkî. *Dîvân*. haz. Ahmet Mermer, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2021.
- Mustafa Safâyî Efendi. *Tezkire-i Safâyî*, haz. Pervin Çapan, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Mühürdar Hasan Ağa. *Cevâhirü't-tevârih*. haz. Ebubekir Sıddık Yücel, Sivas: Asitan Yayıncılık, 2013.
- Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn Efendi. *Tuhfe-i Hattatîn*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.
- Neşâtî. *Dîvân*. haz. Mahmut Kaplan, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Nicolo Barozzi-Guglielmo Berchet (ed.). *Relazioni degli stati Europei lette al Senato dagli Ambasciatori Veneti nel secolo decimosettimo II. Turchia*. Venice, 1871.
- Nutku, Özdemir. IV. Mehmed'in Edirne Şenliği (1675). Ankara: TTK Yayınları, 1987.
- Öztuna, Yılmaz. "Mustafa Paşa (Dâmâd Musâhib), (1640?-1686)" *Türk Ansiklopedisi* Cilt 24. Ankara: MEB Yayınları, 1976, 499.
- Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi. *Târîh-i Râşid ve Zeyli* 3. haz. Abdülkadir Özcan vd. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013).
- Ricaud, Paul. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Hâlihazırının Tarihi (XVII. Yüzyıl)*. trc. Halil İnalcık-Nihan Özyıldırım, Ankara: TTK Yayınları, 2012.
- Rotberg, Robert I. "Biography and Historiography: Mutual Evidentiary and Interdisciplinary Considerations" *The Journal of Interdisciplinary History* 40, no. 3 (2010): 305-324.
- Rycaut, Sir Paul. *The history of the Turks Beginning with the year 1679...*, Londra: Robert Clavell, 1700.
- Sâlim Efendi. *Tezkiretü's-Şu'arâ*, haz. Adnan İnce, Ankara: AKM Başkanlığı Yayınları, 2005.
- Selçuk, Bahir. "Nâlî Mehmed Efendi, Tuhfetü'l-Emsâl (İnceleme-Metin)" Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi, 1999.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmanî* 6. haz. Nuri Akbayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şahin, Ali. Abdülbâki Ârif Efendi (Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni) Yüksek lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2002.
- Şakul, Kahraman. II. Viyana Kuşatması, Yedi Başlı Ejderin Fendi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2021.

- Şehrîzâde Mehmed Saîd. *Zübdetü'l-Ahbâr el-Müte'allika bi'l-Bihâr*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, nr. 2548.
- Şenyurt, Oya. "Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Safranbolu Bulak Köyü'nün Sosyal Dokusu ve Gündelik Yaşamına İlişkin Bir Analiz", *Sosyologca* 10, no. 20 (2020): 265-311.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-Fuzalâ, Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli* 4. haz. Ramazan Ekinci, İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Türkal, Nazire Karaçay. "Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106 / 1654-7 Şubat 1695)" Doktora tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Uluçay, M. Çağatay. *Padişahların Kadınları ve Kızları*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.
- Yakıt, İsmail. "Şair Nâbî'nin Tarih Düşürme Sanatındaki Yeri" *Şair Nâbî Sempozyumu (13-15 Kasım 2009)*, ed. Ali Baykal, Şanlıurfa: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 2009, 108-124.
- Yılmaz, Merve. "Mustafa Zühdi, Ravzatü'l-Gazâ (Târih-i Uyvar)" Yüksek lisans tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, 2012.
- Yûsuf Nâbî. *Münşeat-ı Nâbî, Nâbî'nin Mektupları*. haz. Adnan Oktay, İstanbul: TYEK Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Yüksel, Hüseyin. "Gazavât-nâmeler ve Nâbî'nin Fetih-nâme-i Kamanîçe Adlı Eserinin Metni", Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 1997.

1. Elektronik Kaynakça

<https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/sami-yunus>

Summary

Biography is an important tool that emphasizes the human dimension of history by revealing the personal stories behind the scenes of historical events. Historical biographies offer different perspectives to understand important figures of the past and the period in which they lived. However, since such studies usually focus on well-known individuals, figures who play important roles in courtly relations but remain in the background in historical narratives are neglected. In this context, notable figures such as the *musahibs* represent an important gap in historiography regarding their place and influence in the Ottoman bureaucracy.

Musahibs served as close friends of the sultans at the Ottoman court, with whom they often spent time, and thus played an important role in both intra-palace relations and state administration. However, the biographies of these important figures have generally been ignored or insufficiently analyzed in Ottoman historiography. Therefore, such studies aim to fill an important gap in Ottoman history.

This study focuses on the biography of *Musahip Mustafa Pasha*, one of the important but under-examined figures of the Ottoman State. One of the focal points of this study is how the *musahip* played a role in the Ottoman administration and how their relations with the sultan shaped the political and social structure within the palace. Furthermore, through the life of *Musahip Mustafa Pasha*, it is aimed to provide a comprehensive perspective on the political, military, and intellectual structure of the period. In this context, by focusing on *Musahip Mustafa Pasha's* life and career, this study aims to better understand his place in the Ottoman bureaucracy, his influence on the sultan, and his intellectual connections.

The study is based on an examination of primary sources such as Ottoman archival documents, contemporary historical sources, and biographical records. First, existing sources on *Musahip Mustafa Pasha's* biography are reviewed, and his place and influence in the Ottoman bureaucracy are assessed. *Pasha's* life from birth to death and his career in the Ottoman Empire are discussed in detail. In addition, the *pasha's* intellectual identity and literary activities are also examined, and his contributions to the Ottoman cultural world are evaluated, especially through his relations with the poets and writers supported under his patronage. In the light of domestic and foreign sources, *Mustafa Pasha's* biography is reconstructed, and the political, intellectual, and social role of the *musahip* institution is revealed.

This study, which analyses the biography of *Musahip Mustafa Pasha*, shows that his role and duties in the Ottoman court were quite extensive. As one of Sultan Mehmed IV's most trusted figures, *Pasha* was an influential statesman in the palace and state affairs. Through his position as *musahip*, he became one of the closest people to the sultan and established a strong bond on both official and personal levels. His close relationship with Sultan Mehmed IV has given him a privileged position within the palace and enabled him to play an active role in the sultan's decision-making processes. In addition to his role as the sultan's *musahip*, he also took an active role in military campaigns and administrative duties, becoming an important figure both in the palace and in the field and gaining a strong place in the Ottoman bureaucracy. In 1675, he married Sultan Mehmed IV's daughter Hatice Sultan and established a kinship with the sultan, which further strengthened his political and social status. His close relationship with the sultan had a significant impact on the hierarchical structures within the palace and even revealed the importance of personal ties in Ottoman politics. However, personal rivalries and power struggles within the Ottoman bureaucracy have led to a series of events that ultimately resulted in *Musahip Mustafa Pasha's* exile from the palace.

Musahip Mustafa Pasha's biography has revealed the role that the *musahip* institution played in XVIIIth century Ottoman politics and culture. His relations with literary circles made him an intermediary between the Ottoman court and the literary world of the period. *Pasha* supported the poets and writers of the period with his wide network of patronage around the palace, enabling them to be recognized and produce works. *Pasha's* patronage network reveals how the palace was empowered through patronage activities and how literary production was shaped within this system. This position of the *pasha* illustrates the roles played by the *musahips* and how influential these figures could be in both intra-palace and extra-palace relations. Moreover, the *pasha's* intellectual and cultural contributions show that he was not only a statesman but also an important figure in the Ottoman cultural world. In light of these findings, *Musahip Mustafa Pasha* was not only a close friend of the sultan, but also an important actor in the Ottoman bureaucracy and literary circles, thus providing a better understanding of the multifaceted role of the *musahip* institution in XVIIIth century Ottoman politics and culture. As in the example of *Musahip Mustafa Pasha*, *musahip* biographies make a significant contribution to Ottoman historiography by providing a comprehensive understanding of the cultural and intellectual structure of the period, as well as the personal relationships in Ottoman politics and the balance of power within the palace.